

korespondent NAN Ukrainy, d.i.n., prof. Kudriachenko A.I., naukovyi redaktor: k.i.n., dots. Soloshenko V.V., tekhnichniy redaktor: k.polit.n., s.n.s. Rozumiuk V.M., Kyiv : *DU "Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy"*, 312 s.

13. Sysoieva, S & Dichek, N 2019, 'Mizhkulturna hramotnist yak yaderna (bazova) funktsiia suchasnoho zakladu serednoi osvity (Intercultural literacy as a core (basic) function of a modern secondary education institution)', *Praktychna filosofii i Nova ukrainska shkola: zbirnyk tez Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii*, 16 travnia 2019 r., m. Kyiv, Kyiv: *NAPN Ukrainy, Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy*, s. 50-55.
14. Smit Antoni D 1994, *Natsionalna identychnist (National identity)*, Kyiv : *Osnovy*, 224 s.
15. Snaider, T 2023, *Yak zarodzhuvavsia i vmyrav rosiyskiy imperializm. Dvadsiat persha leksiia vid Timoti Snaidera (How Russian imperialism was born and died. The twenty-first lecture by Timothy Snyder)*. Dostupno: <<https://forbes.ua/lifestyle/leksiya-dvadsyat-rosiyskiy-imperializm-i-yogo-zavershennya-10022023-11662>>. [20 Serpen 2024].
16. *Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiyskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva (Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society)* 2022. Dostupno: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf>. [20 Serpen 2024].
17. Vasylchenko, O & Batsman, Ye 2022, 'Obraz Ya i uivlennia pro maibutnie u molodi (Self-image and ideas about the future among young people)', *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, № 3 (67), s. 147–152. Dostupno: <<https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-147-152>>. [20 Serpen 2024].
18. Luhmann, Niklas 1984, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main : *Suhrkamp*, 346 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-12

УДК 140.8:37.017.4(477)

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАГАЛЬНА ПОТРЕБА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

CIVIC EDUCATION OF THE INDIVIDUAL AS AN URGENT NEED OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

О. Л. Пригула

Актуальність теми дослідження. Виховання світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань постає провідним завданням усього освітньо-виховного процесу, де у підростаючого покоління формуються погляди оцінки, принципи, що визначають сприйняття навколишнього світу, місце людини в ньому та ціннісні орієнтації. За умов сьогодення громадянське виховання невіддільне від патріотичного виховання. Здебільше, ця дефініція розглядається як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до попередження будь-яких загроз.

Постановка проблеми. Нагальна потреба у громадянському вихованні особистості викликана подіями новітньої історії України – боротьбою за незалежність, свободу та гідність українського народу, що почалась напередодні проголошення незалежності України й набула масштабних обертів в наслідок двох Майданів 2004 та 2014 років, агресії Російської Федерації проти України, яка почалась з окупації та незаконної анексії Криму, збройного конфлікту на східних кордонах України, що забрав тисячі життів синів України, та через 8 років, з 24 лютого 2022 року перетворився на повномасштабну російсько-українську війну, яка спричинила значні людські втрати, у руйнування цивільної інфраструктури та втратилась у долю кожного українця.

Urgency of the research. The cultivation of worldview, national-patriotic feelings, and beliefs emerges as a leading task of the entire educational process, where the younger generation forms evaluation views, principles that determine their perception of the surrounding world, the place of an individual in it, and their value orientations. In today's context, civic education is inseparable from patriotic education. This term is often viewed as the process of forming national self-awareness among citizens, developing a conscious citizen, patriot, and professional, fostering patriotism as an integrative quality that enables a person to feel capable in moral, social, political, and legal dimensions, and ready to defend their country and people from from the enemy, to the prejudice of any threats.

Target setting. The urgent need for civic education of the individual is driven by the events of Ukraine's recent history – the struggle for independence, freedom, and dignity of the Ukrainian people, which began on the eve of Ukraine's declaration of independence and gained large-scale momentum through the two Maidans of 2004 and 2014, the Russian Federation's aggression against Ukraine starting with the occupation and illegal annexation of Crimea, the armed conflict on Ukraine's eastern borders, that took thousands of Ukrainian lives, and, after eight years, escalated into a full-scale Russo-Ukrainian war from February 24, 2022, resulting in significant human losses, destruction of civilian infrastructure, and impacting the fate of every Ukrainian. These events and

Ці події та той резонанс, які вони викликають у світі, яскраво свідчать про те, що державна незалежність України потребує постійного та надійного захисту.

Аналіз публікацій з теми дослідження. Хоча ідеї громадянського виховання підіймалися ще у творах мислителів античності Сократа, Платона й Аристотеля, вони здобули ґрунтовне осмислення починаючи з XVII ст. у працях Т. Гобба, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Геґеля, А. де Токвіля, С. Ганґтінґтона, Р. Патнєма, К. Поппера та інших. Вони здобули розвиток також у працях українських мислителів та педагогів – Г. Сковороди, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, А. Макаренка, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших, а також багатьох дослідників вже незалежної України. На особливу увагу заслуговують праці І. Бєха, П. Вербицької, В. Волошина, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

Постановка завдання. З'ясувати філософську значущість громадянського виховання особистості в стратегії підготовки воїна-захисника Вітчизни в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм як результат громадсько-патріотичного виховання є нагальною потребою українського суспільства, для якого саморозвиток особистості та формування її патріотичної самосвідомості на моральній основі є незаперечним пріоритетом. У межах даної розвідки розглянемо теоретико-методологічні підвалини громадянського виховання, його складові в умовах викликів сьогодення, а також новітні підходи до його формування.

Висновки. Нагальна потреба у громадянському вихованні особистості – захисника вітчизни викликана боротьбою за незалежність, свободу та гідність українсько-го народу спочатку на двох майданах, потім під час російсько-української війни. За таких умов громадянське виховання як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала тісно пов'язане з вихованням патріотизму як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до упередження будь-яких загроз.

Ключові слова: громадянське виховання, особистість, патріотизм, національна самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації.

Актуальність теми. Виховання світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань постає провідним завданням усього освітньо-виховного процесу, де у підростаючого покоління формуються погляди оцінки, принципи, що визначають сприйняття навколишнього світу, місце людини в ньому та ціннісні орієнтації. За умов сьогодення громадянське виховання невіддільне від патріотичного виховання. Здебільше, ця дефініція розглядається як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до упередження будь-яких загроз.

Постановка проблеми. Нагальна потреба у громадянському вихованні особистості – захисника вітчизни викликана подіями новітньої історії України – боротьбою за незалежність, свободу та гідність українського народу, що почалась напередодні проголошення незалежності України й набула масштабних обертів в наслідок двох Майданів 2004 та 2014 років, агресії Російської Федерації проти України, яка почалась з окупації та незаконної анексії Криму, збройного конфлікту на східних кордонах України, що забрав тисячі життів синів України, та через 8 років, з 24 лютого 2022 року перетворився на повномасштабну російсько-українську війну, яка спричинила значні

the global resonance, they generate, clearly demonstrate that Ukraine's state independence requires constant and reliable protection.

Actual scientific researches and issues analysis. Although the ideas of civic education were raised in the works of ancient thinkers such as Socrates, Plato, and Aristotle, they acquired substantial understanding starting from the 17th century in the works of T. Hobbes, J. Locke, C. Montesquieu, J.-J. Rousseau, G. Hegel, A de Tocqueville, S. Huntington, R. Putnam, K. Popper, and others. These ideas were also developed in the works of Ukrainian thinkers and educators – H. Skovoroda, M. Drahomanov, I. Franko, M. Hrushevsky, A. Makarenko, H. Vashchenko, V. Sukhomlynsky, and others, as well as many researchers in independent Ukraine. Special attention should be given to the works of I. Bekh, P. Verbytska, V. Voloshyna, O. Sukhomlynsky, K. Chorna, and others.

The research objective. To clarify the philosophical significance of civic education of the individual in the strategy of preparing a warrior-defender in modern Ukrainian society.

The statement of basic materials. Patriotism, as the result of civic-patriotic education, is an urgent need for Ukrainian society, where the self-development of an individual and the formation of their patriotic self-awareness on a moral foundation are undeniable priorities. Within this study, we will consider the theoretical and methodological foundations of civic education, its components in the context of contemporary challenges, and the latest approaches to its formation.

Conclusions. The urgent need for civic education of the individual – defender of the homeland – was caused by the struggle for independence, freedom, and dignity of the Ukrainian people, initially during the two Maidans and later during the Russo-Ukrainian war. Under these conditions, civic education as the process of forming national self-awareness among citizens, developing a conscious citizen, patriot, and professional is closely linked with fostering patriotism as an integrative quality of the individual, enabling them to feel morally, socially, politically, and legally capable, ready to defend their country and people from any threats.

Keywords. civic education, individual, patriotism, national self-awareness, worldview, value orientations.

людські втрати, у руйнування цивільної інфраструктури та втрутила у долю кожного українця. Ці події та той резонанс, які вони викликають у світі, яскраво свідчать про те, що державна незалежність України потребує постійного та надійного захисту. Такий захист уможливить лише виховання суспільства активних і свідомих громадян, справжніх патріотів, готових стати на захист своєї Батьківщини. Як наголошує І. Бех, “серед духовних пріоритетів патріотизм і громадянськість виявляються найбільш затребуваними. Суспільний запит на громадянина-патріота нині має вирішувати за власним рахунком долю нашої України” [3, с. 607].

Аналіз публікацій з теми дослідження. Хоча ідеї громадянського виховання підіймалися ще у творах мислителів античності Сократа, Платона й Аристотеля, вони здобули ґрунтовне осмислення починаючи з XVII ст. у працях Т. Гобба, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, А. де Токвіля, С. Гантінгтона, Р. Патнема, К. Поппера та інших. Вони здобули розвиток також у працях українських мислителів та педагогів – Г. Сковороди, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, А. Макаренка, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших, а також та багатьох дослідників вже незалежної України. На особливу увагу заслуговують праці І. Беха, П. Вербицької, В. Волошина, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

Постановка завдання. З'ясувати філософську значущість громадянського виховання особистості в стратегії підготовки воїна-захисника Вітчизни в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Громадянське виховання за умов сьогодення невіддільне від патріотичного виховання. Серед усіх виховних напрямів саме вони у органічній єдності виступають як стрижневі та основоположні виміри виховної роботи для усіх вікових груп, адже, як йдеться у державному документі 2022 року – “Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України” не лише відповідають актуальним потребам, але й “закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України” [13].

Патріотизм як результат громадсько-патріотичного виховання є також нагальною потребою українського суспільства, для якого саморозвиток особистості та формування її патріотичної самосвідомості на моральній основі є незаперечним пріоритетом. Молода українська держава також вкрай зацікавлена, щоб усі її піддані, особливо ті, хто народився та виріс за часів незалежності, “стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі” [2, с. 27].

При цьому варто урахувати, що виховання патріотизму і громадянськості як почуттів та базових якостей особистості потребує нових підходів. Адже стійка орієнтація України на інтеграцію у європейську спільноту, виникнення різноманітних громадянських ініціатив та громадських рухів, бурхливий розвиток волонтерства, які відбуваються на тлі глобалізації, активізації міграційних потоків, інтенсифікації процесів ідентифікації та реідентифікації в особистісному розвитку українців, пробудження інтересу до всього українського, формування оновлених уявлень про історію України, її національну культуру та релігію [13]. Все це вимагає виховання в українській молоді глибокого почуття патріотизму, справжньої відданості Батьківщині, а також паралельно формування стійкого відчуття належності до світової спільноти.

У межах даної розвідки розглянемо теоретико-методологічні підвалини *громадянського виховання*, його складові в умовах викликів сьогодення, а також новітні підходи до його формування.

У перше десятиріччя становлення української державності набуло поширення розуміння громадянського виховання наукового творчого колективу авторів під керівництвом О. Сухомлинської “Концепції Громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, яка була розроблена відповідно до вимог “Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства” (затверджено КМУ № 1697 від 15.09.1999) та обговорювалась на початку 2000-х років. Відповідно тексту Концепції, громадянське виховання визначається як “формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною та захищеною” [12]. Виходячи з цього визначення, до основних елементів громадянськості, вітчизняний дослідник В. П. Волошин відносить моральну й правову культуру особистості, що має вираз у почуттях людської гідності, внутрішньої свободи, а також у дисциплінованості, взаємоповазі та довіри до владних інститутів, поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних настанов [8, с. 213]. Відповідно головною метою громадянського виховання, за переконанням О. Сухомлинської, постає “підготовка молоді до життя у громадянському демократичному суспільстві, у взаємопов'язаному світі; визнання та прийняття цінностей, що виступають визначними для даного суспільства” [19, с. 3].

Дослідження П. Вербицької демонструє, що методологічні основи громадянського виховання складають особистісно-діяльнісний, системний, компетентнісний, культурологічний, міжпредметний, контекстний та загальношкільний підходи. При цьому громадянське виховання, за переконанням дослідниці, являє собою “цілеспрямований процес підготовки молодого покоління до життя у системі суспільних відносин, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільно-корисній діяльності” [7, с. 12]. Він націлений, за переконанням дослідниці, на розвиток “громадянської компетентності учнівської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію у суспільстві, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки, налагоджувати соціальне партнерство у процесі розв'язання суспільних проблем” [7, с. 12-13].

Поняття “громадянської компетентності” знайшло втілення в іншому знаковому для української освіти документі – Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. Розробники даної Концепції, до громадянської компетентності відносять “усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття” [14].

Громадське повстання в Україні, що вибухнуло у 2013-2014 рр., коли громадяни вийшли на протест проти тодішньої влади та деякі з них віддали своє життя заради майбутнього України, та послідує події – повалення олігархічного режиму та російсько-українська війна викликали до життя такий сплеск патріотизму і громадянськості, яких Україна не бачила за всі роки своєї незалежності. Причому, наголошує І. Бех, “патріотизму і громадянськості не місцевого, регіонального, а національно-громадянського спрямування, який проявляється у любові й відповідальності до Батьківщини, свого народу, держави, готовності захистити ці великі святини” [3, с. 607]. Все це сприяє переосмисленню змісту громадянського виховання. Все більше дослідників стали пов'язувати у своїх працях ідеї громадянського та патріотичного виховання, не ототожнюючи їх. Ототожнення громадської освіти з патріотичним вихованням, формуванням національної самосвідомості, що спирається на “міф” української ідентичності, видатний український досліджень проблематики громадянської освіти С. Рябов вважав “неприпустимим спрощенням, що призводить до втрати її потенціалу і сутності” [18, с. 56].

В принципі ідея поєднання громадянського та патріотичного виховання не є новою. Зокрема, німецький педагог початку ХХ століття Ф. Ферстер, уперше запропонував “пов'язувати поняття “громадянин” переважно з благопристрасним ставленням особи до народу. Ціннісне ставлення до держави він тлумачив на основі державницько-громадянського виховання “підданого” держави” [4, с. 7]. Зв'язок громадянського і патріотичного виховання також можна побачити у працях В. Сухомлинського кінця 60-початку 70 років минулого сторіччя, у яких він зосереджується на суспільстві, колективі, а громадянське щастя тлумачить як утвердження себе сином свого народу. У своїй праці “Народження громадянина”, видатний педагог підкреслює, що громадянська самосвідомість особистості ґрунтується на почуттях патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу. При цьому поняття Батьківщини В. Сухомлинський пов'язував з рідною оселею, матір'ю та Україною. Зокрема, у згадуваній вище праці автора наголошується: “Батьківщина починається для дитини з шматочка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок матері над колискою” [20, с. 219].

З'ясувати лінії дотику та розмежування між патріотичним і громадянським вихованням намагається у своїх працях І. Бех. Для цього він звертається до категорії “громадянськість”, яку він трактує “як відповідальне ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави, яке вона постійно демонструє, долаючи власні Еґо-потяги та узгоджуючи індивідуальну поведінку зі спільним благом. За таких умов відповідальне ставлення трансформується у почуття відповідальності з властивими йому силою, спрямованістю та узагальненістю” [4, с. 9]. Внутрішнім стрижнем для виховання в особистості почуття відповідальності як вершинної цінності постають за І. Бехом солідарність, злагода, толерантність і справедливість громадян, а також цілеспрямованість, ініціативність та власна гідність особи. Дослідник висуває три головні вимоги, яким має відповідати громадянське виховання:

- “потрібне для збереження і зміцнення держави, розвитку нації, її самосвідомості та ціннісних засад.

- немає громадянина взагалі – є громадянин держави.

- повинне формувати в особистості суспільні почуття як його духовно-моральну основу” [5, с. 187].

Однак, зауважує І. Бех, розчинення патріотизму у сфері громадянськості, вважаючи його різновидом останньої, заперечує самотність процесу патріотичного виховання. Лінію розмежування патріотизму і громадянськості дослідник вбачає у відмінності “у їхніх сутнісних показниках: для патріотизму – діяльнісна любов до народу, Батьківщини, держави; для

громадянськості – почуття відповідальності до цих категорій.... У любові переважаючим є емоційний компонент, а у відповідальності – компонент свідомості” [4, с. 9]. На основі вищенаведених аргументів дослідник приходять до висновку: “патріотичне і громадянське виховання це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які в своєму системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом широко охоплювальних соціальних (переважно стосовно громадянськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей. Причому ці види виховання не лише використовують комплекс означених якостей, але й потужно стимулюють їхній розвиток. Ідейна ж цілісність патріотичного і громадянського виховання втілюється в утвердженні громадянина-патріота як ідеалу розвиненої особистості” [3, с. 614].

Отже, громадянське виховання ми розуміємо як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до упередження будь-яких загроз. Воно присутнє на усіх етапах навчально-виховного процесу, поєднуючи всі види виховання – національне, патріотичне, моральне, родинно-сімейне, естетичне, правове, політичне, екологічне, трудове, фізичне тощо. Важливе місце у системі громадянського виховання відіграє громадянська освіта як навчання, що покликано формувати систему знань щодо прав та обов’язків людини. “Концепція розвитку громадянської освіти в Україні” (2018) її трактує як “освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов’язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” [15].

Окрім того, повноцінне громадянське виховання потребує комплексної, системної і цілеспрямованої роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об’єднань, сім’ї, школи та інших соціальних інститутів, в результаті чого забезпечується “взаємодія виховних впливів навчального закладу, сім’ї і місцевої громади, створення демократичного виховного середовища, залучення представників різних суспільних інституцій до виховного процесу на засадах соціального партнерства” [7, с. 4]. Ця діяльність націлена на виховання глибокого світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань, зміцнення волі і духу, здатності робити власні висновки, уміння відстоювати свої права та захищати свої інтереси з повагою до прав та інтересів інших, становлення громадянської гідності.

Розглянемо окреслені аспекти більш детально.

Виховання глибокого світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань постає провідним завданням усього освітньо-виховного процесу, де у межах вивчення не лише соціально-гуманітарних, але й математично-природничих дисциплін, позакласних та позашкільних заходів у підростаючого покоління формуються погляди оцінки, принципи, що визначають сприйняття навколишнього світу, місце людини в ньому та ціннісні орієнтації. Як відомо, формування світогляду відбувається в процесі засвоєння духовної культури людства, системи знань, поглядів, що панують у суспільстві, духовних почуттів, в результаті чого людина здатна здійснити оцінку подій, що відбуваються навколо неї [1, с. 107-108]. Отже, здобуття знань про давню і величну культуру та історію України, досвід державницького життя, а також пізнання духовної культури людства, надбання світової цивілізації та інших культур визначає як світоглядні орієнтації загалом, так й національно-патріотичні почуття та переконання молоді людини. При цьому, власне патріотизм як “духовно-моральна якість особистості базується на системі знань, почуттів, переконань, діяльності, і виявляється у ставленні людини до себе, свого народу, Батьківщини, її історико-культурних надбань, бажанні вдосконалити себе й збагачувати рідну землю, прагненні бути корисним своєму народові, країні” [6, с. 22]. Не випадково патріотизм вважають “одним з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за його минуле і сучасність, надбання національної культури, усвідомлене бажання за необхідності його захищати” [11, с. 171], або трактують як “усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, любов до своєї Батьківщини, вболівання за долю свого народу, його майбутнє” [10], “безумовне і високосмислове почуття-цінність, що втілюється у діяльнісній любові особистості до народу, Батьківщини, держави” [4, с. 8]. В усіх цих визначеннях патріотизму робиться акцент на емоційно-чуттєвій складовій людського світогляду, що дозволяє патріотичні почуття трактувати як саме емоційний аспект державницького світогляду. До нього належить “почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою формою патріотизму у такому контексті виступає почуття любові до Батьківщини, готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї” [10]. Разом з тим патріотизм постає як ключовий ресурс суспільної консолідації, фактор, що мобілізує суспільний розвиток, уможливує утвердження активної громадянської позиції особи, її місію

служіння своїй Батьківщині, упритул до її готовності до самопожертви [17, с. 70].

Щоб збагнути усю багатогранність поняття “патріотизм” варто звернутись до його структури, яку О. Коркішко та А. Завгородня подають через ставлення особистості до себе, людей, Батьківщини та національних цінностей [16; 10]. Схожі критерії громадянськості виокремлює В. Волошин [9, с. 16]. Узагальнюючи доробок згаданих вище дослідників, охарактеризуємо структуру національно-патріотичних почуттів та переконань:

- *ставлення до себе*: людська гідність, честь, самосвідомість, відповідальність, терплячість, чесність, щирість, працелюбність, вимогливість до себе.

- *ставлення до інших людей*: толерантність, гуманізм, національний такт, милосердя, благородство, справедливість, доброта, совість, щедрість, гостинність, порядність, відкритість, готовність допомогти;

- *ставлення до Батьківщини*: віра, надія, любов і вірність по відношенню до Батьківщини, відповідальність за неї, готовність її захищати, бажання працювати на благо своєї держави, сприяти її міжнародному авторитету, повага до Конституції та законів своєї держави; гордість за її успіхи та біль за невдачі;

- *ставлення до національних цінностей*: володіння та повсякденне спілкування українською мовою, повага до родинних і національних звичаїв, традицій та обрядів, потреба в їх збереженні та передачі наступним поколінням; дбайливе ставлення до природи і національних багатств; сприяння збагаченню духовного життя українського народу; повага до національних та державних символів.

Історія України та багатьох країн Європи переконливо доводить, що патріотичні почуття народу особливо загострюються й найбільш повно виявляються у надзвичайно складних, екстремальних та доленосних для певної країни та нації ситуаціях, таких як війни, революції, природні чи техногенні катастрофи. Такі події, як зазначає О. Федоренко, “єднають людей, спонукають ставити суспільне вище за особисте, зменшують життєвий егоїзм” [21, с. 405]. Події сьогодення сучасної України дозволяють цілком переконатися у цьому твердженні, коли тисячі синів та дочок України без вагань стали на захист Батьківщини. Багато з тих, хто не бореться зі зброєю в руках, робить свій внесок у Перемогу Україну наполегливою працею, волонтерством чи донатом. Чимало російськомовних українців відмовились спілкуватися мовою агресора та перейшли на українську мову. Хоча війна в Україні та спільний супротив агресору зміцнили у багатьох українців (або навіть у деяких відродили) віру в майбутнє України та в незламність, силу, стійкість, міць українського народу або навіть “пришвидшили процес формування сучасної української політичної нації на засадах громадянського патріотизму” [17, с. 68], цілеспрямоване виховання національно-патріотичних почуттів та переконань у навчально-виховній роботі залишається незаперечним пріоритетом.

Висновки. Нагальна потреба у громадянському вихованні особистості – захисника вітчизни викликана боротьбою за незалежність, свободу та гідність українського народу спочатку на двох майданах, потім під час російсько-української війни. За таких умов громадянське виховання як процес формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала тісно пов'язане з вихованням патріотизму як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною, готовою до захисту країни та народу, від ворога, до упередження будь-яких загроз.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук, П & Ніколаєв, О 2015, ‘Технологічні основи формування світогляду учнів майбутніми вчителями фізико-технічного профілю’, *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Вип.7 (2), с. 107-113.
2. Бех, ІД & Чорна, КІ 2015, ‘Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді’, *Гірська школа Українських Карпат*, № 12-13, с. 26-37.
3. Бех, І 2019, ‘Патріотичне і громадянське виховання у власних межах’, *Освіта для миру : зб. наук. пр. : у 2 т., редкол.: Кремень, ВГ, Київ: Вид-во ТОВ “Юрка Любченка”*, Т.1, с. 607-618.
4. Бех, І 2016, ‘Патріотичне і громадянське виховання: лінії зіткнення та розмежування’, *Рідна школа*, № 8/9, с. 8-10.
5. Бех, ІД 2018, *Особистість на шляху до духовних цінностей. Монографія*, Київ – Чернівці : “Букрек”, 320 с.
6. Васильєва, ДВ 2015, ‘Патріотичне виховання учнів на уроках математики в основній школі’, *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 3. Фізика і математика у вищій і середній школі*, Вип.15, с. 21-27.
7. Вербицька, ПВ 2010, *Теоретико-методологічні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах*. Автореферат доктора наук, Київ, 19 с.
8. Волошин, ВП 2003, ‘В. О. Сухомлинський і виховання громадянина незалежної України’, *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : наук. Збірник, під ред. Н. С. Побірченко (гол. ред.), І. Д. Бех, Н. М. Бібік [та ін.]*; УДПУ імені Павла Тичини, Київ : *Наук, світ*, Вип. 4, с. 213-218.

9. Волошин, ПМ 2010, *Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу*. Автореферат кандидата наук, Київ, 21 с.
10. Загородня, А 2013, 'Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді', *Теорія та методика управління освітою*, № 10, Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2013_10_11>. [20 Червень 2024].
11. Коляда, Н 2016, 'Громадянське виховання: спадщина Василя Сухомлинського у діалозі з сучасністю', *Studia Zaradzania i Finansow Wyzszej Bankowej w Poznaniu*, № 11, с. 167-174.
12. *Концепція громадянського виховання в умовах розвитку української державності 2000*, Проект. Громадянська Освіта, № 21. Доступно: <<https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302>>. [20 Червень 2024].
13. *Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України 2022*, Затверджено Наказом Міністерства освіти України від 6 червня 2022. Доступно: <<https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylo-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya/>>. [20 Червень 2024].
14. *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року 2016*, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988. *Офіційний вісник України*, № 1, ст. 22.
15. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні 2022*, Схвалено розпорядженням КМ України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р (в редакції розпорядження КМУ від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>>. [20 Червень 2024].
16. Коркішко, ОГ 2004, *Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі*. Автореферат кандидата наук, *Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля*, Луганськ, 20 с.
17. Окушко, ТК 2016, 'Особистісно-орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях: теоретичні засади', *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, Вип. 20 (2), с. 68-78.
18. Рябов, СГ 2004, 'Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства', *Наукові записки НАУКМА*, Т. 31: *Політичні науки*, с. 54-64.
19. Сухомлинська, О 2005, 'Громадянське виховання: спадщина і сучасність', *Доба історичної та громадянської освіти: науково-методичний часопис*, № 2, с. 3-5.
20. Сухомлинський, ВО 1970, *Народження громадянина*. Вибрані твори: В 5-ти томах, Т.3.
21. Федоренко, ОМ 2026, 'Національно-патріотична вихованість учнів загальноосвітніх шкіл : психологічний аспект', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, Вип. 51 (104), с. 400-409.

References:

1. Atamanchuk, P & Nikolaiev, O 2015, 'Tekhnolohichni osnovy formuvannya svitohliadu uchniv maibutnimy vchyteliamy fizyko-tekhnichnoho profilu (Technological foundations of the formation of students' worldview by future teachers of the physical and technical profile)', *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka, Vyp.7 (2), с. 107-113.
2. Bekh, ID & Chorna, KI 2015, 'Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannya ditei ta uchnivskoi molodi (Program of Ukrainian patriotic education of children and student youth)', *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, № 12-13, с. 26-37.
3. Bekh, I 2019, 'Patriotychno i hromadianske vykhovannya u vlasnykh mezhakh (Patriotic and civic education within one's own borders)', *Osvita dlia myru : zb. nauk. pr.: u 2 t., redkol.: Kremen, VH, Kyiv: Vyd-vo TOV "Turka Liubchenka"*, T.1, s. 607-618.
4. Bekh, I 2016, 'Patriotychno i hromadianske vykhovannya: linii zitkennia ta rozmezhuvannya (Patriotic and civic education: lines of conflict and demarcation)', *Ridna shkola*, № 8/9, с. 8-10.
5. Bekh, ID 2018, *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti. Monohrafiia (Personality on the way to spiritual values. Monograph)*, Kyiv – Chernivtsi : "Bukrek", 320 s.
6. Vasyliena, DV 2015, 'Patriotychno vykhovannya uchniv na urokakh matematyky v osnovnii shkoli (Patriotic education of students in mathematics lessons in primary school)', *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 3. Fizyka i matematyka u vyshchii i serednii shkoli*, Vyp.15, с. 21-27.
7. Verbytska, PV 2010, *Teoretyko-metodolohichni osnovy hromadianskoho vykhovannya uchnivskoi molodi u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (Theoretical and methodological foundations of civic education of students in general educational institutions)*. Avtoreferat doktora nauk, Kyiv, 19 s.
8. Voloshyn, VP 2003, 'V. O. Sukhomlynskyi i vykhovannya hromadiany na nezaleznoi Ukrainy (V. O. Sukhomlynskyi and education of a citizen of independent Ukraine)', *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly : nauk. zbirnyk, pid red. N. S. Pobirchenko (hol. red.), I. D. Bekh, N. M. Bibik [ta in.]; UDPU imeni Pavla Tychyny, Kyiv : Nauk, svit, Vyp. 4, s. 213-218*.
9. Voloshyn, PM 2010, *Vykhovannya hromadianskosti molodshykh shkolariv u protsesi vyvchennia predmetiv humanitarnoho tsyклу (Education of citizenship of junior high school students in the process of studying subjects of the humanitarian cycle)*. Avtoreferat kandydata nauk, Kyiv, 21 s.
10. Zahorodnia, A 2013, 'Suchasne rozuminnia patriotychnoho vykhovannya molodi (Modern understanding of patriotic education of youth)', *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*, № 10, Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2013_10_11>. [20 Cherven 2024].
11. Koliada, N 2016, 'Hromadianske vykhovannya: spadshchyna Vasylia Sukhomlynskoho u dialozi z suchasnistiu (Civic education: Vasyl Sukhomlynsky's legacy in dialogue with modernity)', *Studia Zaradzania i Finansow Wyzszej Bankowej w Poznaniu*, № 11, с. 167-174.

12. *Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia v umovakh rozvytku ukraïnskoi derzhavnosti (The concept of civic education in the context of the development of Ukrainian statehood)* 2000, Proekt. Hromadianska Osvita, № 21. Dostupno: <<https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302>>. [20 Cherven 2024].
13. *Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine)* 2022, Zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity Ukrainy vid 6 chervnia 2022. Dostupno: <<https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylu-novu-kontsepsiyu-patriotychnogo-vyhovannya/>>. [20 Cherven 2024].
14. *Kontsepsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukraïnska shkola" na period do 2029 roku (Concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029)* 2016, Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. № 988. *Ofitsiïnyi visnyk Ukrainy*, № 1, st. 22.
15. *Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (Concept of the development of civic education in Ukraine)* 2022, Skhvaleno rozporiadzhenniam KM Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r (v redaktsii rozporiadzhennia KМУ vid 8 zhovtnia 2022 r. № 893-r). Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>>. [20 Cherven 2024].
16. Korkishko, OH 2004, *Vykhovannia patriotyzmu molodshykh shkolariv u pozaurochnii vykhovnii roboti (Education of patriotism of younger schoolchildren in extracurricular educational work)*. Avtoreferat kandydata nauk, *Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia*, Luhansk, 20 s.
17. Okushko, TK 2016, 'Osobystisno-oriientovani tekhnolohii patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi v hromadskykh obiednanniakh: teoretychni zasady (Personally-oriented technologies of patriotic education of student youth in public associations: theoretical foundations)', *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, Vyr. 20 (2), c. 68-78.
18. Riabov, SH 2004, 'Osoblyvosti hromadianskoi osvity u formuvanni politychnoi kultury perekhidnogo suspilstva (Peculiarities of civic education in the formation of the political culture of a transitional society)', *Naukovi zapysky NaUKMA*, T. 31: *Politychni nauky*, c. 54-64.
19. Sukhomlynska, O 2005, 'Hromadianske vykhovannia: spadshchyna i suchasnist (Civic education: heritage and modernity)', *Doba istorychnoi ta hromadianskoi osvity: naukovo-metodychnyi chasopys*, № 2, c. 3-5.
20. Sukhomlynskyi, VO 1970, *Narodzhennia hromadianyna (The birth of a citizen)*. Vybrani tvory: V 5-ty tomakh, T.3.
21. Fedorenko, OM 2026, 'Natsionalno-patriotychna vykhovanist uchniv zahalnoosvitnikh shkil : psykholohichniy aspekt (National-patriotic upbringing of students of secondary schools: psychological aspect)', *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, Vyr. 51 (104), c. 400-409.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-13

УДК 1: 378.147

ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПОШУК

IDENTITY OF UKRAINIAN STUDENTS IN THE CONDITIONS OF WAR AND EXISTENTIAL SEARCH

В. В. Заїчко

Актуальність теми дослідження. Війна в Україні значно вплинула на всі аспекти життя, включаючи формування особистісної ідентичності молоді, зокрема студентів. Екстремальні умови, викликані війною, змушують студентів стикатися з екзистенційними кризами, що включають питання самовизначення, автентичності та особистого вибору. Філософські концепції екзистенціалізму, зокрема ідеї Гайдеггера та Сартра, дають можливість глибше осмислити ці процеси та пояснити, як зовнішні обставини, такі як війна, можуть стимулювати трансформацію ідентичності. Це дослідження є надзвичайно важливим у контексті сучасної України, оскільки допомагає зрозуміти вплив війни на майбутнє покоління та його роль у відновленні суспільства.

Постановка проблеми. Існує необхідність філософського осмислення того, як війна в Україні впливає на ідентичність студентів, котрі опиняються в умовах екзистенційної кризи. Війна кардинально змінює життєві реалії, змушуючи студентів переосмислювати свої особисті й колективні ідентичності, ставлячи їх перед вибором між

Urgency of the research. The war in Ukraine has had a profound impact on all aspects of life, particularly on the formation of personal identity among young people, especially students. The extreme conditions brought about by the war have led to existential crises, raising questions of self-determination, authenticity, and personal choice. The philosophical concepts of existentialism, particularly the ideas of Heidegger and Sartre, offer a deeper understanding of these processes and how external circumstances, such as war, can trigger identity transformation. This research is crucial in the context of modern Ukraine, as it aids in comprehending the war's impact on the future generation and its role in societal reconstruction.

Target settings. There is a necessity of philosophical comprehension of how the war in Ukraine affects the identity of students who are living in the conditions of existential crisis. The war radically changes life realities, forcing students to rethink their individual and collective identities, putting them before the choice between adapting to new conditions and